

Otázky a odpovědi k Tezím Bílé knihy terciárního vzdělávání

Co se rozumí terciárním vzděláváním, proč nejde jen o vysoké školy?

Terciární vzdělávání zahrnuje široký sektor vzdělávací nabídky následující zpravidla po vykonání maturitní zkoušky. Poskytuje specializované vzdělání odborné nebo umělecké. Náleží k němu vysokoškolské vzdělávání uskutečňované vysokými školami včetně doktorských studijních programů, vyšší odborné vzdělávání uskutečňované vyššími odbornými školami a částečně i vyšší odborné vzdělávání v konzervatořích a u nás také doktorské studijní programy realizované v ústavech Akademie věd ČR. Mezinárodní standardní klasifikace vzdělávání (ISCED 97) rozlišuje mezi výrazně prakticky orientovanými bakalářskými studijními programy (ISCED 5B) na straně jedné, na straně druhé pak bakalářskými programy a magisterskými programy připravujícími absolventy pro další studium ve vědecko-výzkumných studijních programech a pro vykonávání profesí, které jsou náročné na kvalifikační požadavky (ISCED 5A). Doktorské studijní programy poskytované vysokými školami, které bývají často nazývány „výzkumnými univerzitami“ (ISCED 6) vedou k udělení vědecké kvalifikace. Z výše uvedeného je patrné, že tradiční označení „vysokoškolské vzdělávání“ poskytované „vysokými školami“ dnes již nevystihuje skutečnost, že se jedná o vnitřně velmi diferencovaný prostor, ve kterém operují instituce různého zaměření a různé kvality. V souvislosti se stárnutím populace i rychle se měnícími požadavky pracovního trhu danými mimo jiné přechodem na znalostní společnost (knowledge society) se stále více zdůrazňuje, aby v tomto prostoru se ve stále větší míře vzdělávali lidé v programech tzv. celoživotního vzdělávání.

Proč je vůbec nutné mít Bílou knihu terciárního vzdělávání?

Terciární vzdělávání jako celek v České republice prošlo od roku 1989 významnými a jistě úctyhodnými změnami – byly zavedeny samosprávné mechanismy na vysokých školách, byl zaveden sektor vyššího odborného vzdělávání, od roku 1998 je umožněna činnost soukromých vysokých škol, došlo k výraznému nárůstu studentů a absolventů v terciárním vzdělávání jako celku, atd. Nelze ale ignorovat některé slabé stránky celého systému – systém zůstává i nadále relativně uzavřený zejména pro děti s nižších sociálních vrstev (tj. neslouží jako nástroj sociálního vzestupu), prostupnost mezi jednotlivými stupni a institucemi je omezená, systém není dostatečně diverzifikovaný (téměř všechny školy aspirují na magisterské a doktorské studijní programy a výzkumnou činnost, čímž vlastně snižují kvalitu těchto činností), stále častěji se objevují výtky zaměstnavatelů na množství a často i kvalitu absolventů vysokých škol, české vysoké školy se neobjevují na předních místech mezinárodního hodnocení, atd. Na systémové nedostatky (struktura a řízení terciárního vzdělávání, finanční spoluúčast, spolupráce s externími aktéry, atd.) odkazují i analýzy mezinárodních organizací (Světová banka, OECD, atd.). Zprávu expertního týmu OECD, která je jedním ze základních podkladů plánovaných změn, lze číst následujícím způsobem: Chce-li česká ekonomika obstát v konkurenci ostatních znalostních společností, musí se kromě jiného změnit i systém terciárního vzdělávání.

Reforma terciárního vzdělávání je nutná také proto, že reforma probíhající na úrovni základního a středního vzdělávání bude zvyšovat podíl populace, která bude před přechodem na trh práce procházet některým typem post-sekundárního vzdělávání, které zatím na tuto změnu není připraveno. Navíc probíhající kurikulární reforma nepodporuje maximalizaci šancí každého jednotlivce - dimenzi maximálního začlenění (inkluze) tolik zdůrazňovanou klíčovými dokumenty Evropské komise i experty OECD má zatím pouze reforma systému terciárního vzdělávání. A konečně - reforma českého školství postupuje od nejnižších stupňů, tj. od předškolního vzdělávání; školy však dlouhodobě (a celkem oprávněně) argumentují, že reformní snahy nižšího stupně narážejí na požadavky navazujícího vyššího stupně. Bílou knihu terciárního vzdělávání je proto možné považovat i za významný a potřebný podnět pro zlepšení celého vzdělávacího systému.

Bílá kniha terciárního vzdělávání je strategický dokument, který stanoví očekávání společnosti od systému terciárního vzdělávání a jednotlivých vzdělávacích institucí. Současně by měla stanovit základní rámec a podmínky, za kterých budou vzdělávací instituce svoji činnost realizovat. Nejdůležitějším cílem je, aby změny v terciárním vzdělávání vedly nejen k uspokojení rostoucí poptávky po vysokoškolském vzdělání, ale aby byly též silným impulzem k dalšímu směřování české ekonomiky k vyšší konkurenceschopnosti, trvale udržitelnému rozvoji, růstu inovačního potenciálu a současně akcentovaly sociální, kulturní a historické hodnoty.

Bílou knihu musíme chápat především jako nástroj usměrňující a kultivující diskusi o tom, jakým způsobem nastavit dlouhodobé změny v terciárním vzdělávání a do jaké míry využít doporučení mezinárodních expertů. Bílá kniha by měla v konzistentní formě říci, kterým směrem se terciární vzdělávání v České republice do budoucna bude ubírat. Stanoví strategický rámec, hlavní cíle a nabídne určité nástroje k jejich realizaci. Z Bílé knihy terciárního vzdělávání budou v další fázi vycházet další nezbytné kroky – zejména nová legislativní úprava terciárního vzdělávání.

Proč chcete zrušit vyšší odborné školy?

Nikde se nemluví o zrušení vyšších odborných škol. Naopak. Sektor profesně orientovaného vzdělávání v kratších cyklech zaujímá v mnoha zemích podstatnější část terciárního vzdělávání než u nás, a to jak z hlediska počtu studentů a absolventů, tak z hlediska prestiže, které se těší. Tento sektor je totiž (na rozdíl od univerzit, které mají často jiné cíle) schopen dynamicky reagovat na změny na trhu práce, modifikovat ve spolupráci s praxí své studijní programy a přispívat tím ke zlepšení nabídky kvalifikovaných odborníků na trhu práce. V České republice bohužel vyšší odborné školy reprezentují méně než 10 procent studentů v terciárním vzdělávání a zájem o jejich studium se v porovnání s vysokými školami dále snižuje. Stejně tak jsou vyšší odborné školy legislativně i organizačně (v rámci stávající struktury MŠMT) zakotveny blíže střednímu (regionálnímu) školství, než k vysokému školství, kam koncepčně patří. Základní otázku diskuse o vyšších odborných školách lze formulovat následovně: jakým způsobem využít strukturu existujících vyšších odborných škol a silných stránek fungujícího systému a docílit toho, aby byl posílen profesně orientovaný sektor terciárního vzdělávání, který by produkoval dostatečný počet absolventů v takové kvalitě, aby byli schopni dostatečně pokrýt měnící se požadavky trhu práce.

Jak se má změnit role akademických senátů na vysokých školách? Mají být nahrazeny jinými tělesy?

Akademické senáty na úrovni vysokých škol a fakult sehrály ve vývoji vysokého školství po roce 1989 velice důležitou a v zásadě pozitivní roli, k nimž patří účast studentů na životě vysokých škol. Na akademické senáty však číhají mnohé pasti. Patří mezi ně např. „lidová tvořivost“ při tvorbě některých dokumentů legislativní povahy. Senáty tak přebíraly v některých případech pravomoci, které jim nepříslušely, ovšem odpovědnost za to nesly jen v minimální míře. V některých senátech vítězila snaha řešit provozní detaily místo péče o strategické otázky. Někdy dokonce akademické senáty plnily role typické pro odborové organizace. Terciární sektor je v Tezích Bílé knihy terciárního vzdělávání představen jako velice diverzifikovaný systém nejrůznějších typů institucí. Tomu musí samozřejmě odpovídat metody a formy rozhodování, takže i role akademických senátů se musí lišit podle záměrů konkrétní instituce (výzkumná fakulta zaměřená na doktorské studium x VOŠ). Nejde o „rušení“ akademických senátů, ale o nastavení jejich pravomocí a odpovědností podle typu a potřeb instituce. Je velice pravděpodobné, že konstrukce a role senátů nebude upravena zákonem, ale až vnitřním předpisem instituce terciárního vzdělávání.

Jakou roli mají v novém systému hrát studenti a jejich reprezentace?

Role studentů v samosprávě vysoké školy je nezastupitelná a je jednou z oblastí, kterou experti OECD považují na našich vysokých školách za příklad dobré praxe pro další země. Zároveň je ale nutné zdůraznit, že význam této role plyne především z účasti studentů na hodnocení kvality vzdělávací činnosti, dodržování pravidel akademického života, ze změn struktury studijních plánů, tvorbě vnitřních předpisů apod. Pochybnosti máme o tom, zda studenti se mohou vyjadřovat dostatečně kvalifikovaně ke středně a dlouhodobé strategii rozvoje VŠ a případným investičním akcím, k přípravě rozpočtu či k volbě klíčových funkcionářů, od kterých se v čím dál tím větší míře očekává, že budou jednat jako manažeři. Význam studentů a studentských reprezentací se rozhodně nezmenší, ale může být jinak orientovaný. Navíc – a to jistě chápou i současní studenti – perspektivně by měla růst role „bývalých“ studentů, tj. absolventů vysokých škol. Ti v sobě spojují jak přímou vazbu k vysoké škole a tomu, co poskytuje, tak i ověření toho, co získali v praxi. Vytváření absolventských sítí a zvyšování role jejich reprezentace v institucionálních strukturách je jedním z nejvýraznějších trendů špičkového univerzitního školství.

Co si mám představit pod pojmem „stakeholder“?

Pojem „stakeholder“ pochází původně z oblasti byznysu a chování organizací ze začátku 80. let minulého století. V té době se začala přijímat hypotéza, že i „externí“ aktéři či hráči mají právo projevit zájem a tím ovlivňovat chování a cíle organizace. Obecně lze jako „stakeholdera“ definovat jako „jakoukoliv skupinu či jedince, který může ovlivnit a je současně ovlivněn realizací cílů organizace“. Postupně se pojem „stakeholder“ rozšířil do oblastí mimo byznys – především do oblasti veřejné správy včetně vysokého školství. Ve vysokém školství byl koncept „stakeholder“ používán především z toho důvodu, aby se zdůraznila skutečnost, že vysoké školy neexistují ve vakuu – školy jsou stále více za realizaci svých aktivit odpovědné vůči vnějšímu prostředí – společnosti jako celku, státu, daňovým poplatníkům, studentům, rodičům, zaměstnavatelům atd. Příkladem definice „stakeholdera“ ve vysokém školství je například „speciální skupina, která má přímý či nepřímý zájem na vysokém školství, ale současně nemůže být nahlížena obchodním modelem typu poskytovatel versus zákazník“. Každý, kdo přímo či nepřímo na chod vysokých škol přispívá (což je v České republice každý daňový poplatník), či výstupy vysokých škol odebírá (především zaměstnavatelé jako odběratelé absolventů, firmy jako odběratelé výzkumné a vývojové činnosti, studenti jako odběratelé vzdělávání, atd.) má nezadatelné právo (někteří téměř povinnost) se k problematice vysokých škol vyjadřovat a požadovat, aby vysoké školy uspokojovaly efektivně požadavky, která na ně společnost a různé její části kladou. Důležité je, že různé typy škol mají různé typy externích „stakeholders“. Nemusí jít jen o podnikatele a představitele regionální politiky, ale často např. o představitele výzkumných a kulturních institucí. Možná je načase zavést pro tuto skupinu český ekvivalent „externí“ aktéři či hráči.

Proč a jak se má zvětšit vliv externích aktérů (stakeholders), tedy vnější vliv na vysoké školy?

V České republice po roce 1990 nebyla na rozdíl ostatních vyspělých zemí role „externích aktérů“ silná. Vysoké školy jako celek stejně jako celá vysokoškolská politika nebyly dostatečně otevřeny svému okolí. V budoucnosti je tedy žádoucí v České republice najít takový model, aby externí aktéři měli prostor se vyjadřovat ke směřování jak celé vysokoškolské politiky na národní úrovni, tak ke směřování individuálních vysokých škol v regionálním či oborovém kontextu. Na druhou stranu je nutno zajistit, aby se vysoké školy nestaly nástrojem místních politických a obchodních zájmů. Ideální model by měl zajistit „odpovědnou“ účast veřejnosti na fungování vzdělávacích institucí a současně zabránit prosazování úzkých zájmů některých vybraných skupin. **Vše by mělo směřovat k tomu, aby vysoké školy realizovaly svou činnost s větší odpovědností za výsledky**

vůči veřejnosti a intenzivnější účast externích aktérů na různých úrovních sloužila jako vyjádření veřejného zájmu.

Co se rozumí „třetí rolí univerzit“?

Vedle klasického poslání univerzit ve vzdělávání a výzkumu plnily univerzity odjakživa i role další. V poslední době jsou stále častěji hybatelem regionálního rozvoje. Vynikající úroveň regionálních univerzit se totiž stává základní podmínkou získání velkých investic do regionu a výzkum prováděný na univerzitách je stále důležitější podmínkou rozvoje inovačního podnikání v regionech. Dopady a společenská významnost těchto univerzitních aktivit dosáhly takového rozsahu, že jsou sledovány a politicky i ekonomicky rozvíjeny pod společným označením „třetí role univerzit“.

Na rozdíl od vzdělávání a výzkumu na „národní“ úrovni jde vždy o regionálně determinované činnosti, vztahy a synergie, které jsou vlastní konkrétní univerzitě nebo skupině univerzit. Obecně půjde zejména o dvě funkce: a) úzké propojení s komerčními partnery a poskytovateli služeb (např. při celoživotním vzdělávání nebo během celého inovačního cyklu výroby a služeb), a b) převzetí výrazné role v regionálním rozvoji (přímo spoluprací s regionální správou a účastí ve strategiích rozvoje, nepřímo formou investičních pobídek pro hi-tech obory)

K tomu bude zapotřebí dosáhnout odpovídající úrovně manažerského přístupu na všech úrovních řízení univerzit a legislativy podporující spolupráci privátního sektoru a univerzit. Případové studie vesměs ukazují, že rozvoj takto chápané třetí role univerzit byl podmíněn souhrou zejména následujících faktorů: tlak/zájem zavedených firem na spolupráci s univerzitami, jistá forma recese nebo krize, vícezdrojový model financování silně motivující k získávání dodatečných prostředků, vyšší stupeň ochrany výsledků vývoje z veřejných zdrojů („státní model podpory“), rozmach regionálních rozvojových iniciativ, mobilizace jednotlivců, postupné vytváření regionálního mandátu univerzit v celkovém rozvoji.

Má dojít ke spojení Akademie věd s univerzitami. Má tedy být Akademie věd zrušena?

Propojování ústavů Akademie věd a vysokých škol je realitou, která v těch místech a oborech, kde se tak stalo, přináší velmi dobré výsledky. Bílá kniha terciárního vzdělávání nechystá administrativní rušení Akademie věd, ale jejím cílem je nastolení takových podmínek, aby uspořádání výzkumných institucí a spolupráce mezi akademií a univerzitami bylo mnohem pružnější a aby se odstranily (ovšem přirozenou, nedirektivní cestou) zbytečné duplicity a multiplicity, které vedou zejména k plýtvání zdroji na přístrojové a další vybavení. V prostředí vysokých škol je velice žádoucí nahrazení vysokoškolských ústavů současného typu takovými součástmi vysoké školy, které by byly schopny spojení s jinými výzkumnými institucemi, pokud je to vhodné a přínosné. Jiné výzkumné instituce, včetně ústavů Akademie věd, by měly mít možnost se tohoto procesu nového seskupování na bázi výhodnosti svobodně a bez legislativních a administrativních překážek účastnit.

Jaké důsledky bude mít pro fakultu či univerzitu okolnost, že se stane „výzkumnou“? Kdo o tom rozhodne?

Pokud fakulta získává rozhodující podíl finančních zdrojů v soutěžích o prostředky na výzkum a vývoj (s vysokým významem mezinárodních zdrojů), pokud v minulém období vyprodukovala kvantitativně i kvalitativně významné výsledky výzkumu a pokud na ní studuje významné procento studentů v doktorských studijních programech (a toto studium úspěšně dokončují), jde o fakultu výzkumnou. Je rozhodně lepší mluvit o výzkumné fakultě než o výzkumné univerzitě, neboť

fakulta je oborově vymezena a příslušné podíly uvedených ukazatelů se poměrně výrazně liší podle oborů. Rozhodnutí o výzkumném charakteru fakulty nesmí být záležitostí nějaké komise, ale dlouhodobých výsledků pracoviště, které ověří nejen externí hodnocení, ale především měřitelné výsledky výzkumu a ohlasy na vědeckou práci.

Nepovede zavedení odloženého školného k nedostupnosti vysokoškolského vzdělání pro sociálně slabé?

Odložené školné bude spláceno až z toho, co vzdělání absolventovi resp. bývalému studentovi přinese „navíc“, tj. až poté, co absolvent resp. bývalý student překročí průměrnou mzdu, a částkou odpovídající několika procentům z této mzdy. Z toho plyne, že pokud absolvent nikdy nedosáhne výše mzdy rozhodné pro zahájení splácení závazku vůči škole, tento závazek nesplatí. Závazek vůči vysoké škole, který studentovi během studia vznikne, buď nebude úročen vůbec, nebo - v zájmu posílení motivace k rychlejšímu splácení - bude úročen velmi nízkým úrokem kontrolovaným státem, takže ani studentovi ze sociálně slabší rodiny ani studentovi, který z různých důvodů nebude dostatečně úspěšný, nehrozí žádné riziko. Dlužné školné se rozhodně nebude úročit v době mateřství, dlouhodobé nemoci, apod. Navíc odložené školné nebude zavedeno dříve, než budou uvedeny v život systémy sociální pomoci studentům: rozšíření skupiny příjemců stipendií zacílených zejména na studenty z nízkopříjmových rodin, půjčky na životní náklady též splácené v závislosti na výši příjmu, spoření na vzdělání, atd.

Dotkne se odložené školné dnešních studentů?

Ne. Nelze měnit pravidla během hry. Závazek vůči vysoké škole splácet odložené školné bude platit až pro nově přijímané studenty. Ti budou mít určitou výhodu v tom smyslu, že vysoké školy budou zainteresovány na jejich uplatnění.

Kolik peněz přinese odložené školné vysokým školám?

Primárním cílem zavedení odloženého školného není navýšení peněz vysokým školám, ale zvýšení jejich zainteresovanosti na poskytování co nejkvalitnějšího vzdělání, tj. na dobrém uplatnění absolventů. Proto je také systém odloženého školného jen určitou nadstavbou nad financováním vysokých škol z veřejných zdrojů, které bude v plném rozsahu uchováno. Postupně však bude podíl finančních prostředků z odloženého školného růst (aniž by se změnila výše popsané podmínky) a během 10-15 let bude hrát významnou roli. Pokud se náš systém financování vysokého školství bude vyvíjet podobně jako v zemích, kde má školné již tradici, neměly by příjmy ze školného v průměru přesáhnout 25 procent veškerých příjmů vysokých škol.

Nebude systém odloženého školného příliš nákladný?

Rozhodně ne. Bude odváděn srážkou ze mzdy příp. zálohově (u OSVČ) podobně jako sociální pojištění s minimálními transakčními náklady v rámci systému který již dnes existuje a existovat bude. Prostředky půjdou na účet příslušné vysoké školy, jejich výše však bude centrálně evidována, aby každý měl k dispozici informace o tom, jak úspěšni jsou absolventi té či oné vysoké školy toho či onoho oboru.

Kdo bude rozhodovat o výši odloženého školného?

O výši odloženého školného bude rozhodovat vysoká škola, resp. fakulta. Na počátku, než si vysoké školy a studenti na nový systém financování zvyknou, bude zřejmě stanovena horní hranice

školného, ktorou vysoká škola nebude smieť prekročiť. Až se celý systém ustálí, bude možné tuto hranici postupně zvyšovat a nakonec zřejmě zcela odstranit.

Může se výška školného měnit v průběhu studia?

Nikoli. Školné stanovené při vstupu studenta do příslušného cyklu studia by se po dobu studia v témže cyklu a studijním programu smělo měnit pouze o inflaci. Studenti musí mít možnost stupeň terciárního vzdělávání, do kterého byli přijati, dostudovat za stejných podmínek, za kterých se pro toto studium rozhodovali.